

Hyrnsalmi Koppelsoniemi. Mesoliittisellä ja neoliittisellä kivikaudella sekä varhaismetallikaudella käytetty asuinpaikka. Vanhin asutusvaihe ajoittuu 7500–7000 eaa. Asuinpaikka sijaitsee vesistön säännöstelyn kulluttaman rantatörmän päällä. Teemu Mökkönen 2019, AKDG6072:2, Museovirasto.

Museovirasto

Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet:

Kainuun maakuntakuvaus

Teemu Mökkönen

Kohteet ja maakunnan arkeologiset erityispiirteet

Toimeentulon ja kulttuuristen tekijöiden lisäksi luonnonympäristön ja erityisesti vesistöjen kehitys on vaikuttanut siihen, mille paikoille ihmistoiminta on keskittynyt. Kainuussa ympäristö on pysynyt suhteellisen muuttumattomana jo varhaisesta esikeraamisesta kivikaudesta lähtien. Tämän seurauksena Kainuulle ovat tyypillisiä vesistöjen varrella sijaitsevat arkeologiset kohteet, jotka ovat yleisesti olleet asuttuina tai muun ihmistoiminnan näyttämöinä läpi koko esihistorian. Esimerkiksi Kajaanin Äkälänniemen asuinpaikalta on löydetty sekä esikeraamiseen kivikauteen ajoittuva punamultahauta että varhaisen rautakauden raudanpelkistysuuni.

Mesoliittisen eli esikeraamisen kivikauden asutusta on kuudelta VARK-kohteelta. Näistä merkittävimpiä ovat Suomussalmen Vanha Kirkkosaari (8300–7600 eaa.), Hyrnsalmen Koppelsoniemi (7500–7000 eaa.) ja Kajaanin Äkälänniemi (7500–6700 eaa.), joista jälkimmäiseltä on löydetty myös ihmisen hammaskiillettä sisältänyt punamultahauta.

Kuhmo Sylväjänniemi 2–3. Kivikautinen asuinpaikka sijaitsee hiekkapohjaisessa metsässä yhä nykyisinkin järven rannalla. Asuinpaikasta ei ole maan pinnalle havaittavia merkkejä. Teemu Mökkönen 2019, AKDG6080:1, Museovirasto.

Hyrynsalmi Vonkka 2. Läpi kivikauden ja varhaismetallikauden käytössä ollut asuinpaikka. Kuvassa neoliittiselle kivi-kaudelle ajoittuva asumuspainanne, joka erottuu kangasmetsässä painanteena, jota ympäröi matala maavalli. Teemu Mökkönen 2019, AKDG6075:2, Museovirasto.

Suomussalmi Värikallio. Yksi Suomen pohjoisimmista kalliomaalauksista, jonka monista kuvahahmoista kolmiopäiset ihmiset ovat juuri tälle maalaukselle ominaisia. Maalaus sijaitsee jyrkässä veteen tippuvassa kalliossa. Helena Taskinen 2004, AKDG7142:2 ja AKDG7142:9, Museovirasto.

Neoliittisen eli keraamisen kivikauden löytöjä on kahdeksalta VARK-kohteelta. Kainuusta tunnetaan vain muutama kivikautinen asumuspainanne Hyrynsalmen Vonkka 2 -kohteelta. Tältä osin maakunta poikkeaa suurimmasta osasta Järvi-Suomea ja Pohjanmaan kivikauden aikaisesta rannikosta, missä asumuspainanteet ovat yleisiä.

Suomussalmen Väräkallio on yksi Suomen pohjoisimmista tunnetuista kalliomaalauksista. Laajassa maalauksessa on yli kuusikymmentä tunnistettavaa hahmoa, kuten esimerkiksi peuroja ja Väräkallion maalaukselle tunnusomaisia kolmiopäisiä ihmishahmoja. Kalliomaalaukset ajoittuvat yleisesti neoliittiselle kivikaudelle.

Varhaismetallikaudelle ajoittuvia VARK-kohteita on yhdeksän. Merkittävimpiä näistä ovat rikaslöytöinen asuinpaikka Suomussalmen Kalmosärkkä, jonka löytöihin kuuluu lähes kokonainen tekstiilikeraaminen astia, sulatusupokkaita ja käyrä roomalaisaikainen rautaveitsi, sekä Kajaanin Äkälänniemen raudansulatusuuni (400–100 eaa.). Kainuusta tunnetaan kaksi varhaismetallikautista hautaröykkiötä, niin kutsuttua lapinrauniota, joista Oulunjärven rannalla sijaitseva lapinraunio Kajaanin Jataharjunnokka on VARK-kohteena.

Suomussalmi Kalmosärkkä. Keskeisen vesireitin varrella sijainnut asuinpaikka, jota on käytetty kautta aikain. Vanhimmat löydöt ajoittuvat mesoliittiselle ja neoliittiselle kivikaudelle. Kohteelta on myös varhaismetallikaudelle, rautakaudelle ja historialliselle ajalle (1500–1700-luvut) ajoittuvia löytöjä. Teemu Mökkönen 2019, AKDG6089:1, Museovirasto.

Suomussalmi Pieni Märäntö. Rautakauden lopulle ristiretkiaikaan ajoittuvan kohteen löydöt viittaavat polttohautaukseen. Paikalla ei ole maan pinnalle näkyviä rakenteita. Päivi Kankkunen 2021, AKDG6946:2, Museovirasto.

Nuoremmalle rautakaudelle ajoittuvia VARK-kohteita on yli kymmenen. Nämä Kainuulle ominaiset pienialaiset kohteet, joilla ei juuri ole havaittavia rakenteita, ovat usein hankalasti luokiteltavia ja niitä on verrattu saamelaisen rautakauden kohteisiin. Hyvänä esimerkkinä on Suomussalmella sijaitseva Märännönkankaan rautakauden muinaisjäännökset -niminen VARK-alue, johon kuuluu viisi alle nelökilometrin alueella sijaitsevaa myöhäisen rautakauden kohdetta: asuinpaikka Heinisalmi sekä hautapaikat Heinisaari länsi, Iso Märäntö, Märännönkangas ja Pieni Märäntö.

Keskiajan ja nuoremman historiallisen ajan asutuskohteita tunnetaan toistaiseksi vähän. Historiallisen ajan asuinpaikoista mukana ovat Kuhmon Jonkerin Kirkkoniemi (ajoitettu 1300–1600-luvuille) ja poikkeuksellisen hyvin säilynyt Suomussalmen Isoautio (1600-luku).

Vanhimpia historiallisen ajan rajamerkkejä edustavat Täyssinän rauhan (1595) rajakivet (Kuhmo Rajakangas, Sotkamo Maaselän kivi ja Suomussalmi/Kuusamo Sarvikivi), joista kaksi toimii yhä Suomen ja Venäjän rajakivenä. Stolbovan rauhan (1617) rajakivistä on mukana Kuhmon Jonkerin kivi. Puolustuksellisia kohteina on mukana vain Kajaanin linna (rakennettu 1605–1619, räjäytetty 1716).

Suomussalmi Mustalamminkangas. Tarkemmin ajoittamaton esihistoriallinen pyyntikuoppaketju. Pyyntikuopat erottuvat soiden ja vesistöjen välisellä harjulla painaumina. Teemu Mökkönen 2019, AKDG6091:1, Museovirasto.

Kajaani Kajaanin linna. Venäläiset räjäyttivät 1700-luvulla ruotsalaisten 1600-luvulla rakentaman harmaakivilinnan. Raunioitunut linna sijaitsee pienellä saarella joen keskellä. Tuntematon kuvaaja 1936, HK19361030:4, Museovirasto.

Kuhmo Pajakkakoski Saarikoski möljä. Vastarannalla kivistä rakennettu joen uomaan seuraava veneenvetomöljä ajoittuu 1800-luvun lopulle. Kuva on otettu kosken yli Saarikosken rautaruukilta. Päivi Kankkunen 2021, AKDG7018:4, Museovirasto.

Hyrynsalmi Likosuo. Talonpoikainen raudanvalmistuspaikka koostuu kahdesta hiilimiilusta ja vieressä sijaitsevista pelkistysuunien jäänteistä. Kuvassa toinen mäntymetsässä hyvin erottuvista hiilimiilusta. Teemu Mökkönen 2019, AKDG6073:2, Museovirasto.

Historiallisen ajan työ- ja valmistuspaikoista on mukana talonpoikaisen raudanvalmistuksen kohteita ja teollista raudanvalmistusta edustava Kuhmon Saarikosken ruukki ja sen vieressä sijaitseva koskipaikalla veneenvetoon käytetty möljä (Kuhmo Pajakkajoki Saarikoski, itäpää). Historiallisen ajan kohteisiin kuuluu myös ainakin 1600–1800-luvuille ajoittuvia hautasaaria (Sotkamo Nuasjärvi Muuraussaari, Suomussalmen Hoikansaari ja Vanha kirkkosaari).

VARK-kohteissa on mukana myös tarkasti ajoittamattomia kohteita, kuten kaksi pyyntikuoppakohdetta ja yksi kuppikiven ja viljelyröykkiöitä sisältävä kohde.

Perustietoja kohteista ja VARK-alueista

Kainuun VARK-kohteita on yhteensä neljäkymmentä, mikä vastaa 1,1 % maakunnan kaikista muinaisjäännösrekisterin kohteista. Kohteet sijaitsevat 35 VARK-alueella. Näistä kolme on historiallisia rajamerkkejä, jotka sijaitsevat useamman maakunnan alueella.

Suurin osa arkeologisista kohteista muodostaa itsenäisen VARK-alueen (32). Kaksi VARK-aluetta koostuvat useammasta arkeologisesta kohteesta. Kaikki VARK-alueet ovat mukana muinaisjäännösrekisterin kohteiden mukaisilla aluerajauksilla.

Monet arkeologiset kohteet ajoittuvat usealle eri ajanjaksolle ja sisältävät tyypiltään erilaisia arkeologisia kohteita. VARK-kohteista 38 % ajoittuu useammalle kuin vain yhdelle ajanjaksolle ja 38 % sisältää useampaan kuin vain yhteen tyyppiin kuuluvia arkeologisia kohteita.

Kainuun VARK-alueiden pinta-alojen mediaani on 0,546 hehtaaria ja yhteenlaskettu pinta-ala on noin 70 hehtaaria. VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut löytyvät oheisesta taulukosta.

Yksikään VARK-kohde ei sijaitse asemakaavoitetulla alueella. 21 (eli 54 %) VARK-kohdetta sijaitsee yleiskaavoitetulla alueella.

ajoitus	kpl	%
esihistoriallinen	9	13 %
kivikautinen	14	20 %
<i>ei määritelty</i>	4	-
<i>mesoliittinen</i>	6	-
<i>neoliittinen</i>	9	-
pronssikautinen	-	-
varhaismetallikautinen	10	14 %
rautakautinen	13	19 %
keskiaikainen	1	1 %
historiallinen aika	23	33 %

Taulukko. Kainuun VARK-kohteiden ajallisten osien jakauma.

tyyppi	kpl	%
alusten hylt	-	-
asuinpaikat	16	29 %
hautapaikat	11	20 %
kirkkorakenteet	-	-
kivirakenteet	7	13 %
kulkuväylät	2	4 %
kultti- ja tarinapaikat	1	2 %
luonnonmuodostumat	-	-
löytöpaikat	-	-
maarakenteet	1	2 %
puolustusvarustukset	2	4 %
raaka-aineen hankintapaikat	1	2 %
taide, muistomerkit	1	2 %
tapahtumapaikat	-	-
teollisuuskohteet	1	2 %
työ- ja valmistuspaikat	13	23 %

Taulukko. Kainuun VARK-kohteiden edustamien muinaisjäännöstyyppeiden jakauma.

---

	ha
keskiarvo	2,003
mediaani	0,546
vaihteluväli	0,001–15,813
pinta-alat yhteensä	70,121

Taulukko. Kainuun VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut.

